

ԳԱՄԱՌ ՔԱԹՈՊԱ ԵՒ ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

(ԻՐԵՆՑ ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ)

Ազգային մասուլին մէջ արդէն կ'ար-
ձագանգէ հարիւրամեակը ծննդեան անոր
որ «ոգեկոչուելիք տեսիլք մը» կը դառ-
նայ, ու իր «երկնած... տրտմանուշ խոր-
հորդներուն մէջէն անմահօրէն պիտի ժպ-
տի» մեզի: Աւագեան է որ այդ խորհուրդը
ամփոփուած կ'ուզէ տեսնել «Մայր Ա-
րաքսի» մէջ «որ սերունդներու երջան-
կութիւնը պիտի ըլլայ զարեւր զարեւրով»:

Գիւրաւ կը կերտուին համբաններ՝ գրչի
տակ, որոնք ոսկայն չեն ապրիր հոգի-
ներուն մէջ, ու երբ չեն հոգիանար՝ զա-
ղափարի մը պէս յստակ ու մաքուր, եր-
բեք պիտի չժպտին անմահօրէն:

Ու Աւագեան երէկի գրագէտներու սխալ
մը կ'ուզէ ուղղել. անոնք Գամառ Քաթի-
պան «առաջնակարգ բերթողի կարգը դա-
սեցին, կ'ըսէ, այսօրուան ու վաղուան
քննադատները կրնան իրապէս զլանալ ի-
րեն գեղագէտ բանաստեղծի մը համբաւը»:

Եւ սակայն Գամառ Քաթիպա «ան-
մահօրէն պիտի ժպտի» և հայ «սերունդ-
ներու երջանկութիւնը պիտի ըլլայ զարեւր
զարեւրով»:

Ուսկից գաղտնիքը այդ անմահութեան,
ու սերունդներն երջանկացող: Գրականու-
թիւն մը որ սիրելի ու պաշտելի կը դառ-
նայ ժողովրդեան մը՝ ինչպէս Պատկան-
եանիւրը հայերուս, ունենալու է անշուշտ
ձիրք մը, և բանաստեղծական յղացումէն
գատ ինչ է որ պիտի գտնենք հոն:

Արուեստ ու ճարտարութիւն չէ հոգե-
բանական հանդերձն ու թռիչք զոր ան
կու տայ իր երգերուն, որոնք գիտեն ցեղ
մ'ամբողջ վերածնել, գիտեն սիրուի:

Հայրենիք մը աստուածացնել — եթէ
նեքելի է բնել — պաշտամունքի գեղն ու

շնորհն հագուեցուցած անոր, միթէ զի-
ղագետ բանաստեղծի գործ չէ. ժվ կրնայ
ուրանալ զայդ Պատկանեանի քով՝ անոր
յաջողութիւնը հայ ժողովրդեան հոգւոյն
մէջ փնտռելու ենք: Եւ հայ ժողովուրդը

ԳԱՄԱՌ ՔԱԹՈՊԱ

(Ռափայէլ զատկամեամ)

իրմէ թիչ սորված չէ պաշտել հայրենիքը.
այդ իսկ է ապացոյցը իր յաջողութեան
ու փառքին:

Գ. Քաթիպա իր շունչով ու երգով կը
դառնայ ամբողջապէս թրթուացումը Հայ-
րենիքի Ոգիին: Ու վաղուան քննադատ-
ները երբեք պիտի չյաջողին իրականօրէն
զլանալ Ռափայէլ Պատկանեանի, ինչպէս

հնութեան մէջ հսկայ խորհնացիին՝ առաջնակարգ քերթողի կամ գեղազետ բանաստեղծի մը համարուը:

Բռւնն ու ոգետանջ միտոյ մը սաստկութեամբ Հայրենիքի գաղափարը զինքը կը վերացնէ ու գառնացի կու տայ սուրբի մը հանդիման: Ու ինք կը դառնայ սիրային քնար մը: սոխակ մը անտառի, երգ մը մարտագոռ, շանթ մը անէծքի: Ո՞վ ըրած է զինք այդպէս. — Հայ Ոգին:

Գ. Քաթիպա կը նմանի հոգիի մը որ գերագոյն պատգամ մ'է ստացած, պատգամը իր ցեղին յարութեան. զոր կտակով ու երգով իրեն են պարտադրեր սուրբերու և զիւցազններու փառանք մը: Վարդան, Ղեւոնդ, Եղիշէ, Սահակ, Մեսրոպ, ու մեր հին բոլոր նահապետները, Հայկն ու Արամ, Թորգոմն ու Ասքանազ:

Ու իր սէրը կը վառի, սիրան անդադրում կը բարբախէ ու կը հնչէ երգը գեղեցիկ ու վսեմ, անոյշ և յուզումնալից, թէ

Կամ ինչ վնչ սիրով սիրում էր Վարդան
Մայրենի հողը — աշխարհն Հայաստան:

Եւ Հայրենիքի Ոգին անհուն ճնշումին տակ հազար գոյներ կը խառնէ ու կը բարձրէ. ու իր երգը օրհնութիւն է ու անէծք. երբեմն արցունքով կը յուզէ, երբեմն բողոքով ու անէծքով կը սարսուցնէ. այն գերագոյն թափին տակ՝ սիրոյ հետ վրէժը, խաչի հետ սուրը, յորդորին հետ սաստը, հմայքին հետ հեզանքը կ'ծու՛ հաւասարապէս իրեն զէնք կը դառնան:

Կ'երգէ ցաւազին, կ'երգէ հեզնօրէն, կ'երգէ սիրային, կ'երգէ անդադրում քառասուն և աւելի տարիներ անսպառ շունչով, ու անդենականի սահմաններուն հասած՝ կը լսեցնէ «կարապի երգս»:

Անցան տարիք, անցաւ կեանքիս զարունը, Երեսնամեայ այն զուլցաւ իմ արինը... Անդարձ կորաւ իմ կարճ կեանքի թարմութիւն Սիրտըս հագիւ ժած է գալիս կըրծաւորս...

Եւ յանկարծ կարծես վեր կ'առնէ մաւահոտ բարձէն օրհասական գլուխը ու կարապի երգին մէջ առիւծօրէն կը մոնչէ:

Բայց էր նորից եւ է գալիս արինըս է՛ր ձեզում են շիրիք իմ բազուկին, Արծույ նըման սաւառնում է իմ հոգին, է՛ր յամրախօս լեզուս դառնում է ճարտար, Սիրտըս մէջըս որոտում է անդադար, է՛ր իմ թըմած աշխարհ փախչում է քունը. —

Ո՞վ պիտի տատամի մահամերձ առիւծին պատառախում տալ:

Երբոր լըսում եմ Հայ ազգի սեւահեր, Ատիկա յետին պատուէրն է որ իր սիրած Հայրութեան կը թողու նահապետին հետ:

Ձայս մաշած սրտիս վերջին հառաչանք
Ձեզի ի Հայոց սրտից արձագանք:

Հին փառքերովն ու ապագայի տեսիլներով տարուած մարգարէն է Հայրութեան, զոր կ'անցրեն անապատէն դէպ ի Աւետեաց երկիրը. «Ապրելով ուրիշներու համար, ինչպէս կը վկայէ Վ. Քանանեան, ... նա մոռացաւ իր անձը, մոռացաւ իրեն մերձաւոր ու թանկագին էակներէ մասին: Նիւթականի հոգսերը նորան չէին խռովում, զոքս պակաս էին նրան վրդովում, քան ազգային բարիքը և իր հայրենակիցներէ մտաւոր վերածնութիւնը»:

Որքան մեծ եղաւ իր գաղափարական՝ ամբողջ ցեղի մը համար ապրելու ու զայն վերածնելու, նոյնքան մեծ պիտի ըլլայ իր անմահութիւնը. իրեն համար պիտի ապրի և բարբախէ ամբողջ ցեղ մը. իր գովքն և երանութիւնը՝ իր զրէի և գաղափարի ընկեր՝ Նալբանդեանի խորաքանդակն է:

Բայց երանի որ իւր ազգի
Ազատութեան կը զոհուի:

Մեր բանաստեղծին երգը հարազատ է, ինքնաբերական և ինքնատիպ, մաքուր և թափանցիկ՝ ամբողջ ապրումը իր կեանքին, բարբախտ սրտին, տենչը իր հոգւոյն. այսու հանդերձ չենք կրնար ծածկել թէ Պատկանեան իր վարպետն ունի, Ալիշան, զոր պաշտած է. սակայն անկէ առած ներշնչումները բոլորովին իւրացուցած է իր շունչովն ու հոգեբանութեան արուեստի մեծագոյն ճարտարութեամբ: Այդ ձիւրքերուն մէջ է իր հմայքը, գերազանցօրէն ժողովրդական, ինչ որ չ'արգիւիւր իրեն

գրական վերածնունդի դպրոց կազմել Նալ-բանդեանի ու Շահազիզի կողքին:

Ո՛րքան սիրած է զինքն թուամանեան ու ազգութեամբ, բաւ է յիշել «Ախթամար»ը որ «Ալլերոյ զոհեմը» ու նմահանութիւնն է, ար-ուեստագէտի մը զունագեղումով:

Հարիւրամեակի արձագանգի մէջ հարկ է շնչտնեք Պատկանեանի մէջ բուռն ու մինչեւ անգամ մոլեռանդ ազգասէրը, Սուր-խանեան թող ըսէ՝ նեղ ազգայնական. բայց մագաչափ արագգրելի չէ ան իր թափէն՝ քանի որ գիտէ սուրբ սրել ու սրբել խաչի սիրով. իր տեսական դիւցազնները՝ Վարդան ու Ղեւոնդ՝ անբաժան են իւրարմէ:

Սուրբ Մեսրոպի տառերով
Մեզ լոյս ծագեցաւ,
Եւ քաջ Հայկի բառերով
Սուրբ գիրք պարգեցաւ....

Մարտագոռ ու ռազմիկ հոգոյն հետ
զոր կը ներշնչէ հայ սերունդներուն.

Երբոր մայրը երկունքով
Աշխարհ բերէ երեխայ
Հայրը որդուն մի սըրած
Պիտի դաշոյն տայ ընծայ.

Երգած է նաեւ

Հայի դպրոց, հայի ժամ
Գուք էք իմ փառքը.
Եթէ ես ձեզ ուրանամ
Սեւանայ իմ կեանքը:

Ահա թէ ի՛նչ պէտք է ըլլայ զրօշն եւ ուղին անոնց որ հայ ազատագրութեան դատին կը նուիրուին: Ու կարծես Պէշիք-թաշլեանի երգն է՝ այդ գեղեցիկ հոգիէն բխած՝ որ արձագանգ կը գտնէ Պատկա-նեանի մէջ: Անիկա բնութեան ձայներու մէջ, կուսական քնարերգութեան քով՝ միայն անձկալի եղբայրութեան նուագովն է որ կը զմայլի ու կը զմայլեցնէ: Եւ Պատ-կանեան մեր բոլոր ձերքերուն քով կ'ըսէ.

Միայն կը մնայ ձեզ իրար սիրել
Ու աշխարհ տիրել:

Պէշիքթաշլեան ու Պատկանեան շատ խրատներ տուած են մեզի. մանաւանդ թէ

ումանք շատ կը շնչտնեք զայդ վերջինիս մէջ. կը նշանակէ որ խրատի շատ կարիք կայ մեր քով. ու թող ոչ միայն ներքի ալ եւ պարտք համարուի կրկնել երկու-քին ալ քարոզած սէրն ու միութիւնը:

Տեսանք՝ մոռացումն է անոնց քով պա-տուի, շահի, անձին, ու ընդհակառակն անվերապահ նուիրում մը ազգութեան սուրբ դատին. այդ նուիրման դէմ դա-ւաճանութիւն է ընկեր ընկերի, խումբ խումբի, ըսինքն եւս կուսակցութիւն կու-սակցութեան գործը խանգարել, պատին աղարտել, չէզոքացնել ու ջնջել. եթէ ան-հնար է համաձայն միութիւն, թող ըլլան մեղրաշէն զանազան փեթակներ, մեր դաշ-տերուն մէջ ծաղիկ շատ. ամէն ոք կարող է անոյշ մեղր պատրաստել Հայրենիքի սեղանին, ընծագոյն պարծանքը՝ առատա-զոյն եւ քաղցրագոյն արդիւնք հասցնող ան-հատին եւ կամ ընկերական մարմինն. բայց ի սպառ չքանալու է նախանձն ու ա-տելութիւնը՝ տկարագոյնին, ինչպէս ար-համարհութիւնն ու բռնութիւնը հօգորին:

* *
* *

Փարբիէլ քահանայ իր հարազատ զա-ւակին հետ կրթած էր ուրիշ հերոս մ'ալ հայ ազատութեան՝ Միքայէլ Նալբան-դեան, որուն վրայ լաւագոյն յոյսեր դնել չէր վարանած:

Նոյն միջավայրի մէջ առին իրենց նա-խակրթութիւնը Նալբանդեան ու Պատկա-նեան. սակայն առաջինը աւելի տխուր ճակատագրի վիճակեցաւ. ու ասոր հա-մար իսկ աւելի հօգր եւ ըմբոստ է իր երգը ազատարեան՝ որուն նման դժուար է թէ կարելի ըլլայ գտնել ուրիշ գրա-կանութեան մէջ. որոտում, փայլակ, հուր եւ երկաթ, մահ եւ կախաղան չեն կրնար խեղդել իր ձայնը հոգիին մէջէն գոռացող՝ «Ազատութիւն»:

Այդ երգի վերլուծումը պիտի բաւէ Նալբանդեանի պատկերացնելու ինչպէս որ էր. Պարզ ազգային շրջանակ մը չէ ուր ապրած է նա: Իր կեանքի մտերիմ

ունեցած է մեծ մտքեր, Բակունին, Հերցէն, Տուրգենև ևւն. իր ծայրայիղ սկզբունքները՝ միշտ հայութեան ապագայի տենեալին հարցովն ուղարգաւ՝ գերմանական դպրոցի ազդեցութիւնն ունին, Հեկէլի գաղափարապաշտութենէն սկսած մինչև Պրոյերպախի նրմապաշտութիւնը:

Այդ ուղիէն հետո չէ Առու Լալա Մահարիի հեղինակը Շոփենհաուերի, մանաւանդ մոայլ ու տխուր Նիցշէի ազդեցութեան տակ, վարելով իր կարաւանը «դէպի արեւը, անմահ արեւը» որուն երբ պիտի հասնի արդեօք...:

Այդ եղած է մթաբլրը արեւելահայ գրականութեան, իր խմորումը գերմանական յոռետես իմաստասիրութեան մակարդով. և այդ կը տեսնուի առաւելապէս Տէրեանի մէջ որ իսահակեանի հետեւող կրնայ ըսուիլ իր յոռետես գծերով:

Պատկանեան բոլորովին գերծ է յիշուած ազդեցութենէն, ինչպէս Թումանեան ալ որուն երգը հովուական սրինգ և նահապետական կեանքի բուրումն ունի:

Չենք ակնարկել Ահարոնեանի որուն գործը պարզապէս վիպական է ու նկարագրական՝ հայ կեանքին և ապրումին ժողովրդական արտայայտութեան մէջ:

Արեւելահայ յոռետեսութեան համապատասխան գրական թերի մը կը նկատեն շատեր Նոր-Դասականութիւնը, Բագրատունի-Հիւրմուզ դպրոցէն անցած մասամբ Պէշիքթաշլեանի, Թերզեանի եւայլն:

Նոր-Դասականութեան երեւոյթն իր հոգեբանութիւնն ու մեծ դերը ունի, որոնք պէտք է լաւ ըմբռնել: Խաւար դարերու հոսանքին երբ ամբարտակ կը կանգնէ մեծն Մխիթար ու գումարտակը իր սերունդին բանալին առած մեր պանծալի հնութեան տաճարին՝ ներս կը մտնեն. փառքի, լոյսի, գիտութեան և գեղարուեստի հրաշակերտներու դիմաց, անհուն խանդավառութիւն մը կը ստեղծուի, ու անոնք կարծես տանընդդէմ դար առաջ Մեսրոպի ու Սահակի ստեղծած դպրոցը կ'ապրին, այնքան կը թաղուին, կ'իւրացնեն. և այդ ոճով է որ մեզի կը ցուցնեն մեր հայկա-

կանութիւնը զուտ, հարազատ. ու հոտ է մեր գրական վերածնունդի փառքը. ազգը երբեք չկրցաւ հնութեան մերձենալ, ըմբռնել զայն ու վերապրիլ անով՝ առանց այս մեծ դպրոցին՝ որ կամուրջը դարձաւ հնութեան և միւր մէջ. փեթակը որ հին ծաղիկներէն շինեց իր մեղրը և արեւելահայ ու արեւմտահայ ճաշակեցին, ըմբռնեցին. եռաց իրենց մէջ ալ Հայկի արիւնը, Սահակի ու Մեսրոպի հոգին ու գործը. ու հնութեան հոգիով կենդանա-

ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԲԱՆԴԵԱՆ

ցած՝ երգեցին Արովեան, Նալբանդեան, Նազարեան, Պէշիքթաշլեան, Դուրեան, Թերզեան և զեռ փաղանգ մը:

Նոր-Դասականութիւնը իր դերն ունի, իր մեծութիւնն ունի, հնոսքեան հարստութեան, սրբազան ափսեհի ու գեղեցկի մեր մէջ փոխանցումով:

Երկար պիտի ըլլար այդ ուղղութեան ստեղծագործութեանց վրայ խօսիլ. սակայն այս աւելցնենք որ Նոր-Դասականութիւնը զոր կեդք խորթ անունով ալ կ'որակեն, զեռ խորապէս չէ ուսումնասիրուած, որով և ոչ լաւ ըմբռնուած:

Արդի հայ գրականութիւնը, արեւելեան թէ արեւմտեան, նոյն սրբազան հնութեան

ծառին վրայ, նոյն Միխիթրեան վերածնունդի տաճարէն մեկնած կ'ապրի, կ'ուռնանայ թարմ ու զունագեղ՝ դուրս ցայտեցնելով հոգեբանական զանազան բնութեան ազդակներու ազդեցութեան տակ:

Բաժնի մեր զբաղանութիւնը, և ուրոյն և անկախ՝ երկու բանակի վերածել, խորթութիւն մտցնել է: Փրոֆ. Աղոնց զարմանալի հակասութեամբ՝ նախ կը շեշտէ այդ միութիւնը կարծես ապա զայն մահացու հարուածով բաժնիլու համար. ահա իր տեսութիւնը որուն նմանը ցարդ չէինք լսած արեւմտահայ զբաղանութեան մասին. «Արեւելահայ գրականութիւնը տուտադմբեր որոնք կարող են պատիւ բերել որ և է ժողովրդի (Նալբանդեան, Նազարեան եւն.)»): Սիւնդիս այդ նայն ժամանակ արեւմտահայ գրականութեան մէջ հանդես եկաւ Պէլիքրաշեան որ համեստ գրող է և չի կրնար հասնիլ Նալբանդեանի բարձրութեան»։ ու այնուհետեւ յարգելի Փրոֆ. սորը կը պատուէ Պէշիքթաշլեանը, թէ «գոտարիսն յոմանդիկ ալ չի որ իր արտասոյտութեամբ սերտօրէն կը կապուի ժողովրդի հետ», «գրտածքները գրարարայական» «կենդ զասական» «բոտ մանկայնի միջակ կարողութեանց և խոսնուածքի տէր» և ինչ որ տկար ու յոռեգոյն է ըստ Փրոֆ. Աղոնցի՝ «բերեսա արդիւնք և Միխիթրեանեան որոնք իրենց կնիքը դրած են իրենց աշակերտներու վրայ՝ ամենայնիկ յացատարեամբ»։

Եւ այս տողերը կարդացողը՝ պէտք է Փրոֆ. Աղոնցի հետ արեւմտահայ զբաղանութեան սնանկութիւնը ողբայ, մոռնայ և ուրանայ առանց իղճահարութեան Խուրեան մը զոր այնքան մեծ նկատած են. որտունջը՝ անարժէք տափակութիւն մը և ոչ հրաշակներու մը՝ ցաւազին ու մեծ հոգւոյն խորէն պոռթկացած. ուրանալ Հիւրմիւզներն ու Ալիշաններ, Թերզեան, Հէքիմեան, Փանոսեան, Տէմիրճիպաշեան, Աճէմեան, Արփարեան, Խրիմեան, Նարպէյ, Թլկատինցի, Օտեաններ, Զեքազ, Տիւսար, Սիւպիլ, Պէրպէրեան, Սիւմանթօ,

Վարուժան, Զարգարեան, Զօհրապ, Զօպանեան, Թէրզեան և զեռ հին ու նոր կարկառուն ղէմբեր, քանի որ անոնց մէջ մէկը չի գտներ Փրոֆ. Աղոնց, և ոչ մէկը՝ որ կարենայ պատիւ բերել մեր ժողովուրդին. քանի որ «արեւմտահայ գրականութիւնը միշտ եւս է մնացած արեւելահայ գրականութեան»։ քանի որ ան արժէք մը չի ներկայացներ. և եթէ երբեք ուզուի ղէմք մը փնտռել հոն՝ Պէշիքթաշլեանը կայ, «համեստ» ու «միտակ կարողութեամբ» մէկը: Ու արեւմտահայ զբաղանութեան այդ միակ ներկայացուցիչն ալ ցնցոտի մը կերպարանքին վերածած՝ բնական է որ միայն արեւելեաններէն գտնէ ներկայացուցիչ մէկը: Ըստ իս կատարեալ անհասկացողութիւն է այս արեւմտահայ զբաղանութեան մասին և կամ անոր ուրացութիւնը զոր կը յանդգնի ընել Փրոֆ. Աղոնց: Զեմ գիտեք թէ՛ զգացին արեւմտահայ զբաղանութեան մեծ ու պաշտելի ղէմբերը իրենց շիրմներէն, ու ողջմբը...

Ինչ ըսաւ Պատկանեան՝ որու ներշնչումն և հոգին՝ ցոլացումն է Ալիշանին. Աղոնց չի գիտեր այդ. թո՛ղ անոր լուսագոյն քերթեւածներէն մէկը, օր. «Քաջ վարդան Մամիկոնեանի մահը» համեմատէ Ալիշանի «Պալուլն Աւարարի»ի հետ ու այնպէս սորվի թէ արեւմտահայ գրականութիւնը միշտ եւս է մնացած թէ իր կարծածէն ըստ աւելի առաջ գնացած:

Արեւմտահայ զբաղանութիւնն ուրանալու և ոտնակոխ ընելու համար է որ Փրոֆ. Աղոնց ուզած է «Արեւելեանին քով դնել» և և երբեք չգատել զանոնք իրարմէ»։ Շրջան մը կ'ուզէ ակնարկել ու ընդհանուր ընդթ կու տայ իր տեսութեան և զատականին:

Աղոնց կարող է ուրանալ անմահ Դուրեանն ալ, հակա Ալիշանն ալ, Վարուժանն ալ, ու ամէնքն ալ որ մեզի սիրելի և պաշտելի են, ու անոնցմէ և ոչ մէկը նկատել պատռաքն մեր ժողովուրդին:

Կարող է, այո՛, արեգակն ալ ուրանալ, բայց ոչ առանց փակելու իր աչքերը: Եւ մենք հայերս, արեւելքէն թէ արեւ-

մուտքէն, պիտի տեսնենք իրական լոյսը և հանճարը այդ մտաւորականներուն, ինչպէս այս արեգակնը որ կը փայլի մեր աչքին. մենք պիտի տեսնենք այո՛ նաեւ լոյսը և հանճարը Նալբանդեանին ալ, Նազարեանին ալ, Պատկանեանին ալ, Թումանեանին ալ, Ահարոնեանին ալ, Իսահակեանին ալ, Տէրեանին ալ և ղեռ շատերուն որոնք հաւասարապէս սիրելի են ու պաշտելի ինչպէս բոլոր արեւմտահայ հանճարները:

Ու մենք պիտի մնանք հաստացողներ ու պաշտողներ հայ հանճարին՝ իր ամբողջութեան և իր ամբողջ զանազանութեան ու ճիւղաւորումներուն մէջ, իսկ փրոֆ. Աղոնց ուրացողը պիտի ըլլայ ոչ միայն արեւմտահայ հանճարներուն ալ և արեւելեաններուն. զի բաժնել հայութիւնը այնքան խոր և արմատական և մէկ հատուածին չընծայել ոչ մէկ գերագոյն արժանիք արտադրելու ձիրք՝ ոչ թէ այդ հատուածին ալ նոյն ինքն ամբողջութեան և արմատին զլսնալ է մեծութիւններ ծնելու կարողութիւնը:

Այս շեղումն ընել հարկ տեսանք «Յառաջ»-ի 21 Նոյեմբերի «Մ. Պէշիքթաշլեանի հարիւրամեակը» յօդուածին առթիւ, յանուն արեւմտահայ գրականութեան, յանուն Մխիթարեանց որոնց դաստիարակութիւնն ու աշակերտները խորձած է՝ զուր ճիգով ոչնչութիւններ ցուցնելու:

Պիտի փափաքէինք հայ մամուլի կարծիքը լսել և տեսնել թէ արդեօք իրաւունք ունէ՞ր փրոֆ. Աղոնց իր տեսակէտին մէջ և թէ չափազանց է մեր խանձարնորութիւնը թէ արդար՝ պարտականութեան չափ:

Անկեղծ խորհուրդ մը Աղոնցի. կարգալ ծայրէ ծայր արեւմտահայ հեղինակները հին ու նոր շրջանին, և սորվիլ թէ «Արեւմտահայ գրականութիւնը ետ չէ մնացած արեւելեանէն» և այս՝ ի քաւութիւն իր մեղքին և մեզիս արդի չտալու իր յարգելի անձը տգէտ համարակալու:

* * *

Գոցելով երկայն փակագիծնիս՝ ըսենք

Թէ Նոր-Պատականութիւնն այլեւս գոյու թիւն չունի, մինչ յոռետեսութեան նկարագրերը ղեռ կ'ապրի արեւելեանին մէջ՝ հօրը ու տիրապետող:

Նալբանդեան, սակայն, իր բունն նկարագրին մէջ, զարգափարապաշտ ու նիւթապաշտ է միանգամայն իր երգը իրական զգացումի և ապրումի երգն է. Բաւէ հոչակել զինք Ազատութեան երգիչ և ահա պիտի պատկերանայ իր անձը՝ տիրող զաւաճարի առանցքին վրայ. Բռնարարուած ու հաւածուած Ազատութեան երգիչը որ «Մանկութեան օրեր»-ու խուսափուկ երազէն կ'արթննայ՝ կ'անիծէ այդ օրերը, որովհետեւ տգիտութեան շրջաննուս տակ էր, բռնարարն անգործ ձանկերուն մէջ. ու անգամ մ'ալ կը պոռթկայ:

Ես պիտի զոյժմ, պիտի բողոքեմ
Խաւարի ընդէմ՝ պատերազմելով:

Եւ բռնութեան դժնէ ցաւին տակ զոհ զնաց իր ծաղիկ հանճարը ղեռ չկտակած ինչ որ ուղեղին մէջ ունէր ըսելիք իր ցեղին ու ամբողջ մարդկութեան:

Նալբանդեան փայլակի պէս չանցաւ, հանդերձ այնու որ երիտասարդ մեկնեցաւ այս աշխարհէն: Իր երգը այնքան հօրեկաւ և է՝ որ ամբողջ ազգը ցնցեց, արթնցուց գիտակցութեան իր եսին, ստորկութեան լուծին դէմ ընդվզումով:

Եւ այդ երգը աւելի և շատ աւելի միտք և իմաստասիրութիւն ունի. մինչ Պատականեանինը ամբողջովին սիրտ է և զգացում: Սակայն այսու գիրար կը լրացնեն և կը կազմեն մարդը՝ վսեմ ու գիտակից իր եսին ու արժանապատուութեան մէջ, և հայը՝ իր ազգութեան սրբազան ու կատարեալ դերով: Ահա թէ ինչ է իրենց կերտածը, և ինչ պէտք է ըլլայ զգացումը ամբողջ հայութեան՝ անոնց հանդէպ:

Յաջորդով կը յուսանք յատուկ էջեր նուրիւր Պէշիքթաշլեանի, քանի որ անոր հարիւրամեակին ալ արձագանգը կը լսուի, թէպէտ արդէն մարած, որուն վերարծարծումը մեզի նուիրական պարականուէր թիւն մը պիտի ըլլայ:

Հ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ